Topic: Branches of Geography (ভূগোলৰ শাখাসমূহ)

ভূমিকা (Introduction)

ভূগোল হৈছে পৃথিৱীৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ, মানৱ সমাজ আৰু এই দুয়োটাৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ অধ্যয়ন। ভূগোলৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ অতি বিস্তৃত। ইয়াত পৃথিৱীৰ ভূমিৰূপ, জলবায়ু, নদ-নদী, সাগৰ-মহাসাগৰ, উদ্ভিদ, প্ৰাণী, জনসংখ্যা, বসতি, কৃষি, উদ্যোগ, পৰিবহণ আদি বিভিন্ন বিষয় অধ্যয়ন কৰা হয়।

সেয়েহে অধ্যয়নৰ সুবিধাৰ বাবে ভূগোলক বিভিন্ন শাখা আৰু উপ-শাখাত বিভক্ত কৰা হৈছে। সাধাৰণতে ভূগোলৰ অধ্যয়নক দুটা প্ৰধান পদ্ধতিৰে ভাগ কৰা হয়—

1. পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগী (Systematic Approach)
2. আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগী (Regional Approach)

1. পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগী (Systematic Approach)

পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগী হৈছে ভূগোল অধ্যয়নৰ এনে এক পদ্ধতি, য'ত পৃথিৱীৰ কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট ভৌগোলিক উপাদান বা পৰিঘটনাক পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত তুলনামূলকভাৱে অধ্যয়ন কৰা হয়।

এই পদ্ধতিত প্ৰথমে কোনো এটা বিষয় নিৰ্বাচন কৰা হয় আৰু তাৰ পিছত পৃথিৱীৰ বিভিন্ন স্থানত সেই বিষয়টোৰ বিতৰণ, বৈশিষ্ট্য, কাৰণ আৰু পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰা হয়।

উদাহৰণ: পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ জলবায়ু, পৰ্বত, নদ-নদী, জনসংখ্যা অথবা কৃষিৰ বিতৰণ অধ্যয়ন কৰা।

জাৰ্মান ভূগোলবিদ আলেকজেণ্ডাৰ ভন হামবোল্টে (Alexander von Humboldt, 1769–1859) পদ্ধতিগত ভূগোলৰ বিকাশত বিশেষ অৱদান আগবঢ়াইছিল।

পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰধান শাখাসমূহ:

(ক) প্ৰাকৃতিক ভূগোল (Physical Geography)

প্ৰাকৃতিক ভূগোল হৈছে ভূগোলৰ সেই শাখা, য'ত পৃথিৱীৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ, ইয়াৰ উপাদান আৰু সেইবোৰৰ সৈতে জড়িত প্ৰাকৃতিক প্ৰক্ৰিয়া আৰু পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰা হয়।

ইয়াৰ অন্তৰ্গত প্ৰধান উপ-শাখাসমূহ হ'ল—

১. ভূ-আকৃতিবিজ্ঞান (Geomorphology):

- পৃথিৱীৰ উপৰিভাগৰ বিভিন্ন ভূমিৰূপ, যেনে—পৰ্বত, মালভূমি, সমভূমি, উপত্যকা আদিৰ অধ্যয়ন কৰে।
- ভূমিৰূপৰ উৎপত্তি, বিকাশ আৰু পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণসমূহ বিশ্লেষণ কৰে।

২. জলবায়ুবিজ্ঞান (Climatology):

- বায়ুমণ্ডলৰ অৱস্থা আৰু দীৰ্ঘকালীন জলবায়ুৰ বৈশিষ্ট্য অধ্যয়ন কৰে।
- উষ্ণতা, বায়ুৰ চাপ, বতাহ, আৰ্দ্ৰতা আৰু বৰষুণ আদি বিষয় ইয়াৰ অন্তৰ্গত।

৩. জলবিজ্ঞান (Hydrology):

- পৃথিৱীৰ জলসম্পদ, পানীৰ বিতৰণ, গতি আৰু জলচক্ৰ অধ্যয়ন কৰে।
- নদী, হ্ৰদ, ভূগৰ্ভস্থ পানী আৰু পানীৰ উপলব্ধতা ইয়াৰ অন্তৰ্গত।

৪. মহাসাগৰবিজ্ঞান (Oceanography):

- মহাসাগৰ আৰু সাগৰৰ ভৌতিক, ৰাসায়নিক, জৈৱিক আৰু ভূতাত্ত্বিক বৈশিষ্ট্য অধ্যয়ন কৰে।
- সাগৰীয় সোঁত, জোৱাৰ-ভাটা, ঢৌ আৰু সমুদ্ৰতলৰ গঠন ইয়াৰ অন্তৰ্গত।

৫. মৃত্তিকা ভূগোল (Soil Geography):

- পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত মৃত্তিকাৰ বিতৰণ আৰু বৈশিষ্ট্য অধ্যয়ন কৰে।
- মৃত্তিকা গঠনৰ কাৰক, মৃত্তিকাৰ প্ৰকাৰ আৰু ইয়াৰ ভৌগোলিক বিতৰণ বিশ্লেষণ কৰে।

(খ) মানৱ ভূগোল (Human Geography)

মানৱ ভূগোল হৈছে ভূগোলৰ সেই শাখা, য'ত মানুহ, মানৱ সমাজৰ কার্যকলাপ, বসতি আৰু প্রাকৃতিক পৰিৱেশৰ সৈতে মানুহৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক অধ্যয়ন কৰা হয়।

ইয়াৰ প্রধান উপ-শাখাসমূহ হ'ল—

১. জনসংখ্যা ভূগোল (Population Geography):

- পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত জনসংখ্যাৰ বিতৰণ আৰু ঘনত্ব অধ্যয়ন কৰে।
- জন্মহাৰ, মৃত্যুহাৰ, প্রব্রজন আৰু জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্য বিশ্লেষণ কৰে।

২. বসতি ভূগোল (Settlement Geography):

- মানুহৰ গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া বসতিৰ অৱস্থান, আকাৰ, গঠন আৰু বিকাশ অধ্যয়ন কৰে।
- গ্রাম্য বসতি আৰু নগৰীয়া বসতি ইয়াৰ অন্তর্গত।

৩. অর্থনৈতিক ভূগোল (Economic Geography):

- মানুহৰ অর্থনৈতিক কার্যকলাপৰ স্থানিক বিতৰণ আৰু বৈশিষ্ট্য অধ্যয়ন কৰে।
- কৃষি, উদ্যোগ, বাণিজ্য, পৰিবহণ আৰু পর্যটন ইয়াৰ অন্তর্গত।

৪. সামাজিক ভূগোল (Social Geography):

- সমাজৰ বিভিন্ন গোট, সামাজিক বৈচিত্র্য আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ স্থানিক দিশ অধ্যয়ন কৰে।

৫. সাংস্কৃতিক ভূগোল (Cultural Geography):

- মানুহৰ ভাষা, ধর্ম, ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰা, খাদ্যাভ্যাস আৰু সাংস্কৃতিক বৈচিত্র্যৰ ভৌগোলিক বিতৰণ অধ্যয়ন কৰে।

৬. ৰাজনৈতিক ভূগোল (Political Geography):

- ৰাষ্ট্র, সীমা, ৰাজনৈতিক অঞ্চল, ক্ষমতা আৰু ৰাজনৈতিক কার্যকলাপৰ ভৌগোলিক দিশ অধ্যয়ন কৰে।

৭. ঐতিহাসিক ভূগোল (Historical Geography):

- অতীতৰ বিভিন্ন সময়ত কোনো অঞ্চলৰ ভৌগোলিক পৰিৱেশ আৰু মানৱ কার্যকলাপৰ পৰিৱর্তন অধ্যয়ন কৰে।

৮. স্বাস্থ্য বা চিকিৎসা ভূগোল (Health/Medical Geography):

- বিভিন্ন ৰোগৰ ভৌগোলিক বিতৰণ আৰু স্বাস্থ্যসেৱাৰ উপলব্ধতা অধ্যয়ন কৰে।
- পৰিৱেশ আৰু মানুহৰ স্বাস্থ্যৰ মাজৰ সম্পর্ক বিশ্লেষণ কৰে।

(গ) জীৱভূগোল (Biogeography)

জীৱভূগোল হৈছে ভূগোলৰ সেই শাখা, য'ত পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত উদ্ভিদ আৰু প্রাণীৰ বিতৰণ তথা সেই বিতৰণক প্রভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ অধ্যয়ন কৰা হয়।

ইয়াৰ প্রধান উপ-শাখাসমূহ হ'ল—

1. উদ্ভিদ ভূগোল (Plant Geography): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত উদ্ভিদৰ বিতৰণ আৰু ইয়াৰ কাৰণসমূহ অধ্যয়ন কৰে।
2. প্রাণী ভূগোল (Zoogeography): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত প্রাণীৰ বিতৰণ আৰু বিস্তাৰ অধ্যয়ন কৰে।
3. পৰিস্থিতিবিজ্ঞান (Ecology): জীৱ আৰু সিহঁতৰ পৰিৱেশৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক অধ্যয়ন কৰে।

(ঘ) পৰিৱেশ ভূগোল (Environmental Geography)

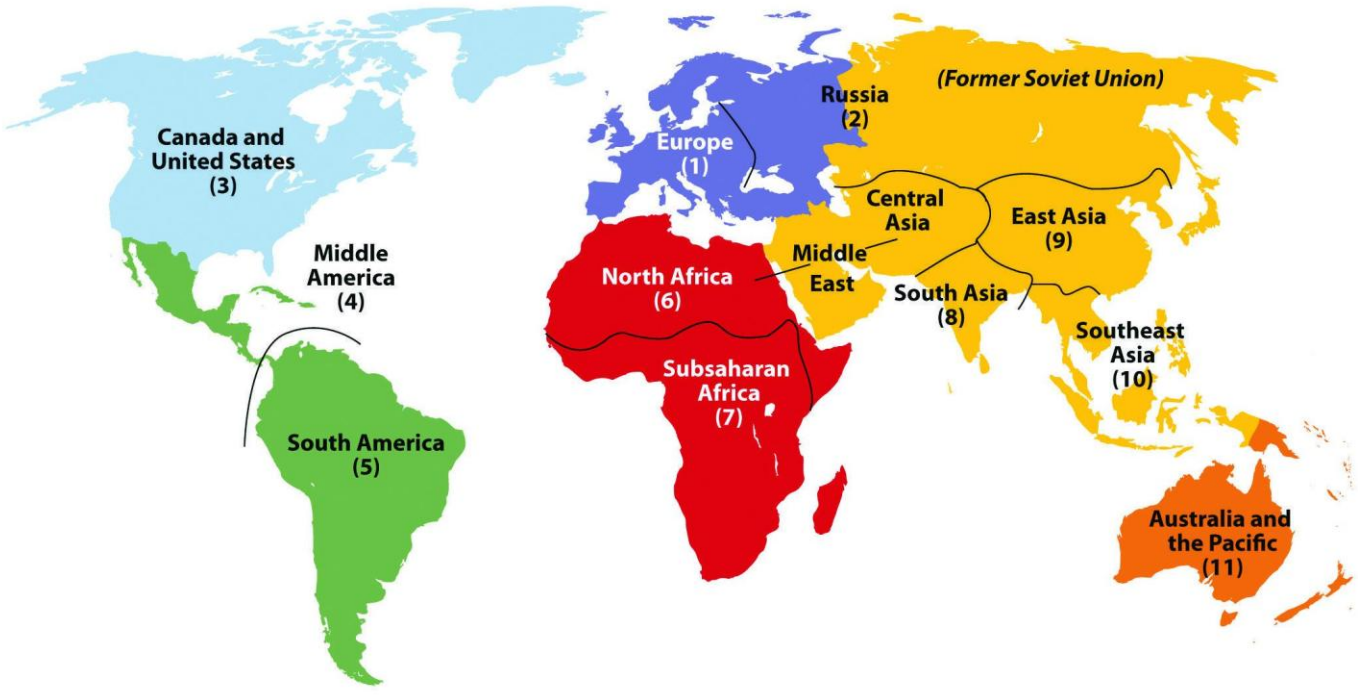
পৰিৱেশ ভূগোল হৈছে ভূগোলৰ এনে এক শাখা, য'ত মানুহ আৰু প্রাকৃতিক পৰিৱেশৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক, পৰিৱেশৰ পৰিৱর্তন আৰু পৰিৱেশজনিত সমস্যাসমূহ অধ্যয়ন কৰা হয়।

ইয়াৰ অন্তর্গত বিষয়সমূহ হ'ল—

- প্রদূষণ আৰু ইয়াৰ প্রভাৱ।
- বনাঞ্চল ধ্বংস আৰু জীৱবৈচিত্র্যৰ হ্রাস।
- জলবায়ু পৰিৱৰ্তন।
- প্রাকৃতিক সম্পদৰ সংৰক্ষণ।
- বহনক্ষম উন্নয়ন।

বিশেষ মন কৰিবা: জীৱভূগোল আৰু পৰিৱেশ ভূগোলৰ বিষয়বস্তু প্রাকৃতিক আৰু মানৰ ভূগোল দুয়োটাৰ সৈতে জড়িত। সেয়েহে এইবোৰক কেৱল এটা শাখাৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ কৰি চোৱা উচিত নহয়।

2. আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগী (Regional Approach)

World Realms

1. Europe
2. Russia
3. USA and Canada
4. Middle America
5. South America
6. North Africa and Southwest Asia
7. Subsaharan Africa
8. South Asia
9. East Asia
10. Southeast Asia
11. Australia and Pacific

আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগী হৈছে ভূগোল অধ্যয়নৰ এনে এক পদ্ধতি, য'ত পৃথিৱীক বিভিন্ন অঞ্চলত বিভক্ত কৰি প্ৰতিটো অঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক, মানৱীয়, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক বৈশিষ্ট্যসমূহ একেলগে অধ্যয়ন কৰা হয়।

এই পদ্ধতিত কোনো এটা বিষয়ক পৃথকভাৱে অধ্যয়ন কৰাৰ পৰিৱৰ্তে এটা নিৰ্দিষ্ট অঞ্চলৰ সকলো ভৌগোলিক উপাদানৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

জাৰ্মান ভূগোলবিদ কাৰ্ল ৰিটাৰে (Carl Ritter, 1779–1859) আঞ্চলিক ভূগোলৰ বিকাশত বিশেষ অৱদান আগবঢ়াইছিল।

উদাহৰণ: অসম ৰাজ্যৰ ভূগোল অধ্যয়ন কৰোঁতে অসমৰ ভূ-প্ৰকৃতি, জলবায়ু, নদ-নদী, জনসংখ্যা, কৃষি, উদ্যোগ, বসতি আৰু পৰিবহণ ব্যৱস্থা একেলগে অধ্যয়ন কৰা হয়।

আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰধান ভাগসমূহ:

১. আঞ্চলিক অধ্যয়ন (Regional/Area Studies):

কোনো নিৰ্দিষ্ট অঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক আৰু মানৱীয় বৈশিষ্ট্যসমূহৰ সামগ্ৰিক অধ্যয়ন কৰা হয়। ইয়াক আকাৰ অনুসৰি তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি—

- বৃহৎ আঞ্চলিক অধ্যয়ন (Macro Regional Studies): বৃহৎ অঞ্চল, মহাদেশ বা দেশৰ অধ্যয়ন। উদাহৰণ—এছিয়া মহাদেশৰ ভূগোল।
- মধ্যম আঞ্চলিক অধ্যয়ন (Meso Regional Studies): মধ্যম আকাৰৰ অঞ্চলৰ অধ্যয়ন। উদাহৰণ—উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ ভূগোল।
- ক্ষুদ্ৰ আঞ্চলিক অধ্যয়ন (Micro Regional Studies): সৰু অঞ্চল, জিলা বা স্থানীয় এলেকাৰ অধ্যয়ন। উদাহৰণ—নগাঁও জিলাৰ ভূগোল।

২. আঞ্চলিক উন্নয়ন (Regional Development):

কোনো অঞ্চলৰ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু আন্তঃগাঁথনিগত উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থা আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ অধ্যয়ন।

৩. আঞ্চলিক বিশ্লেষণ (Regional Analysis):

কোনো অঞ্চলৰ সম্পদ, জনসংখ্যা, উৎপাদন, উন্নয়নৰ স্তৰ আৰু বিভিন্ন সমস্যাৰ তথ্য সংগ্ৰহ কৰি বিশ্লেষণ কৰা হয়।

৪. আঞ্চলিক পৰিকল্পনা (Regional Planning):

কোনো অঞ্চলৰ সম্পদৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ আৰু সুষম উন্নয়নৰ বাবে পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা হয়।

ইয়াৰ উদাহৰণ—

- গ্ৰাম্য পৰিকল্পনা (Rural Planning)
- নগৰীয়া পৰিকল্পনা (Urban Planning)

3. ভূগোলৰ অধ্যয়নত ব্যৱহৃত কিছুমান বিশেষ পদ্ধতি আৰু প্ৰযুক্তি

ভূগোলৰ অধ্যয়নত কিছুমান বিশেষ পদ্ধতি আৰু প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এইবোৰ ভূগোলৰ অধ্যয়ন আৰু বিশ্লেষণৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

১. মানচিত্ৰবিদ্যা (Cartography): মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত কৰা আৰু মানচিত্ৰৰ জৰিয়তে ভৌগোলিক তথ্য উপস্থাপন কৰাৰ কলা আৰু বিজ্ঞান।

২. দূৰ সংবেদন (Remote Sensing): উপগ্ৰহ বা বিমানৰ পৰা আহৰণ কৰা তথ্যৰ সহায়ত পৃথিৱীৰ উপৰিভাগ আৰু ইয়াৰ পৰিৱৰ্তন অধ্যয়ন কৰা পদ্ধতি।

৩. ভৌগোলিক তথ্য ব্যৱস্থা (Geographical Information System—GIS): ভৌগোলিক তথ্য সংগ্ৰহ, সংৰক্ষণ, বিশ্লেষণ আৰু মানচিত্ৰৰ ৰূপত উপস্থাপন কৰাৰ কম্পিউটাৰভিত্তিক ব্যৱস্থা।

৪. গোলকীয় স্থান নিৰ্ণয় ব্যৱস্থা (Global Positioning System—GPS): উপগ্ৰহৰ সহায়ত পৃথিৱীৰ কোনো স্থানৰ অৱস্থান নিৰ্ণয় কৰা ব্যৱস্থা।

মন কৰিবা: মানচিত্রবিদ্যা, দূৰ সংবেদন, GIS আৰু GPS ভূগোলৰ অধ্যয়নত ব্যৱহৃত পদ্ধতি আৰু প্রযুক্তি। এইবোৰক প্রাকৃতিক বা মানৱ ভূগোলৰ দৰে মূল বিষয়ভিত্তিক শাখা বুলি একে অর্থত গণ্য কৰা নহয়।

4. পদ্ধতিগত আৰু আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ পার্থক্য

পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগী	আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগী
এটা নির্দিষ্ট ভৌগোলিক বিষয়ৰ অধ্যয়ন কৰে।	এটা নির্দিষ্ট অঞ্চলৰ সামগ্রিক অধ্যয়ন কৰে।
পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বিষয়টোৰ বিতৰণ বিশ্লেষণ কৰে।	এটা অঞ্চলৰ বিভিন্ন ভৌগোলিক উপাদান বিশ্লেষণ কৰে।
বিষয়ভিত্তিক অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিয়ে।	অঞ্চলভিত্তিক অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিয়ে।
উদাহৰণ—পৃথিৱীৰ জলবায়ুৰ অধ্যয়ন।	উদাহৰণ—অসমৰ সামগ্রিক ভূগোলৰ অধ্যয়ন।
হামবোল্টৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।	কার্ল ৰিটাৰৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

5. উপসংহাৰ (Conclusion)

ভূগোলৰ বিভিন্ন শাখাই পৃথিৱীৰ প্রাকৃতিক পৰিৱেশ, জীৱজগত আৰু মানৱ সমাজৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে জ্ঞান প্রদান কৰে। পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগীয়ে নির্দিষ্ট ভৌগোলিক বিষয়ৰ বিতৰণ আৰু বৈশিষ্ট্য অধ্যয়ন কৰে, আনহাতে আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগীয়ে কোনো নির্দিষ্ট অঞ্চলৰ সকলো ভৌগোলিক উপাদানৰ সামগ্রিক অধ্যয়ন কৰে। এই দুয়োটা দৃষ্টিভংগীয়ে ভূগোলৰ অধ্যয়নক অধিক বিস্তৃত আৰু অর্থপূর্ণ কৰি তোলে।

৬. পৰীক্ষাৰ বাবে মনত ৰাখিবলগীয়া মূল কথাসমূহ

প্ৰশ্ন	উত্তৰ
ভূগোলৰ দুটা প্ৰধান অধ্যয়ন পদ্ধতি কি?	পদ্ধতিগত আৰু আঞ্চলিক দৃষ্টিভংগী।
পদ্ধতিগত ভূগোলৰ সৈতে কোনজন ভূগোলবিদ বিশেষভাৱে জড়িত?	আলেকজেণ্ডাৰ ভন হামবোল্ট।
আঞ্চলিক ভূগোলৰ বিকাশত কোনজন ভূগোলবিদৰ অৱদান উল্লেখযোগ্য?	কার্ল ৰিটাৰ।
ভূ-আকৃতিবিজ্ঞানত কি অধ্যয়ন কৰা হয়?	ভূমিৰূপ আৰু ইয়াৰ উৎপত্তি তথা বিকাশ।
জলবায়ুবিজ্ঞানত কি অধ্যয়ন কৰা হয়?	জলবায়ু আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য।
জীৱভূগোলৰ দুটা প্ৰধান বিষয় কি?	উদ্ভিদ ভূগোল আৰু প্ৰাণী ভূগোল।
Macro, Meso আৰু Micro Regional Studies কি?	ক্ৰমে বৃহৎ, মধ্যম আৰু ক্ষুদ্ৰ অঞ্চলৰ অধ্যয়ন।
GIS-ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?	Geographical Information System।

ভূগোলৰ প্ৰধান শাখা আৰু উপ-শাখাসমূহ

(Branches of Geography)

ভূগোলক সাধাৰণতে তিনিটা প্ৰধান শাখাত ভাগ কৰা হয়—

1. মানৱ ভূগোল (Human Geography)
2. প্ৰাকৃতিক ভূগোল (Physical Geography)
3. আঞ্চলিক ভূগোল (Regional Geography)

১. মানৱ ভূগোল (Human Geography)

মানৱ ভূগোলৰ অন্তৰ্গত উপ-শাখাসমূহ হ'ল—

1. নগৰীয়া ভূগোল (Urban Geography): নগৰীয়া অঞ্চলৰ অৱস্থান, গঠন, বিকাশ আৰু কাৰ্যকলাপৰ অধ্যয়ন।
2. স্বাস্থ্য বা চিকিৎসা ভূগোল (Medical Geography): ৰোগৰ বিতৰণ, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু পৰিৱেশৰ সৈতে মানুহৰ স্বাস্থ্যৰ সম্পৰ্কৰ অধ্যয়ন।
3. সামৰিক ভূগোল (Military Geography): সামৰিক কাৰ্যকলাপ, যুদ্ধ আৰু প্ৰতিৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত ভৌগোলিক দিশসমূহৰ অধ্যয়ন।
4. ৰাজনৈতিক ভূগোল (Political Geography): ৰাষ্ট্ৰ, সীমা, ৰাজনৈতিক অঞ্চল আৰু ৰাজনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ ভৌগোলিক অধ্যয়ন।
5. অৰ্থনৈতিক ভূগোল (Economic Geography): কৃষি, উদ্যোগ, বাণিজ্য, পৰিবহণ আৰু অন্যান্য অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ স্থানিক বিতৰণৰ অধ্যয়ন।
6. জনসংখ্যা ভূগোল (Population Geography): জনসংখ্যাৰ বিতৰণ, ঘনত্ব, গঠন, বৃদ্ধি আৰু প্ৰব্ৰজনৰ অধ্যয়ন।
7. ধৰ্মৰ ভূগোল (Geography of Religions): বিভিন্ন ধৰ্মৰ উৎপত্তি, বিস্তাৰ আৰু ভৌগোলিক বিতৰণৰ অধ্যয়ন।
8. পৰিবহণ ভূগোল (Transportation Geography): পথ, ৰে'ল, জলপথ আৰু আকাশী পৰিবহণ ব্যৱস্থাৰ বিতৰণ আৰু বিকাশৰ অধ্যয়ন।
9. কৃষি আৰু গ্ৰাম্য ভূগোল (Agricultural and Rural Geography): কৃষিকাৰ্য, কৃষি উৎপাদন, গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি আৰু গ্ৰাম্য বসতিৰ অধ্যয়ন।
10. বিনোদন, পৰ্যটন আৰু ক্ৰীড়া ভূগোল (Recreation, Tourism and Sport Geography): বিনোদন, পৰ্যটন আৰু ক্ৰীড়া কাৰ্যকলাপৰ স্থানিক বিতৰণ আৰু বিকাশৰ অধ্যয়ন।

২. প্ৰাকৃতিক ভূগোল (Physical Geography)

প্ৰাকৃতিক ভূগোলৰ অন্তৰ্গত উপ-শাখাসমূহ হ'ল—

1. জলবায়ু ভূগোল (Climatology): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ জলবায়ু, ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য আৰু পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়ন।
2. শুষ্ক অঞ্চলৰ ভূগোল (Geography of Arid Regions): মৰুভূমি আৰু অৰ্ধ-শুষ্ক অঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ, জলবায়ু আৰু ভূমিৰূপৰ অধ্যয়ন।
3. জীৱভূগোল (Biogeography): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত উদ্ভিদ আৰু প্ৰাণীৰ বিতৰণ আৰু ইয়াক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহৰ অধ্যয়ন।
4. বৈশ্বিক পৰিৱৰ্তনৰ ভূগোল (Geography of Global Change): পৃথিৱীৰ পৰিৱেশ, জলবায়ু আৰু প্ৰাকৃতিক ব্যৱস্থাত সংঘটিত হোৱা বৈশ্বিক পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়ন।
5. ভূ-আকৃতিবিজ্ঞান (Geomorphology): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ভূমিৰূপ, যেনে—পৰ্বত, মালভূমি, সমভূমি, উপত্যকা আদিৰ উৎপত্তি, বিকাশ আৰু পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়ন।
6. জলসম্পদৰ ভূগোল (Geography of Water Resources): নদী, হ্ৰদ, ভূগৰ্ভস্থ পানী আৰু অন্যান্য জলসম্পদৰ বিতৰণ, ব্যৱহাৰ আৰু সংৰক্ষণৰ অধ্যয়ন।
7. প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ ভূগোল (Hazards Geography): বানপানী, ভূমিকম্প, ঘূৰ্ণীবতাহ, ভূমিস্খলন আদি প্ৰাকৃতিক বিপদৰ বিতৰণ, কাৰণ আৰু প্ৰভাৱৰ অধ্যয়ন।
8. পৰ্বত ভূগোল (Mountain Geography): পৰ্বতীয় অঞ্চলৰ ভূমিৰূপ, জলবায়ু, উদ্ভিদ, জনবসতি আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ অধ্যয়ন।
9. হিমমণ্ডলৰ ভূগোল (Cryosphere Geography): পৃথিৱীৰ বৰফ আৰু হিমেৰে আবৃত অঞ্চল, হিমবাহ, মেৰু অঞ্চল আৰু বৰফৰ বিস্তাৰৰ অধ্যয়ন।
10. উপকূলীয় আৰু সামুদ্ৰিক ভূগোল (Coastal and Marine Geography): উপকূলীয় অঞ্চল, সাগৰ-মহাসাগৰ, উপকূলীয় ভূমিৰূপ আৰু সামুদ্ৰিক পৰিৱেশৰ অধ্যয়ন।
11. মৃত্তিকা ভূগোল (Soil Geography): পৃথিৱীৰ বিভিন্ন অঞ্চলত মৃত্তিকাৰ বিতৰণ, প্ৰকাৰ, বৈশিষ্ট্য আৰু গঠনৰ কাৰকসমূহৰ অধ্যয়ন।

৩. আঞ্চলিক ভূগোল (Regional Geography)

আঞ্চলিক ভূগোলৰ সৈতে জড়িত অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ আৰু প্ৰযুক্তিসমূহ হ'ল—

1. মানচিত্ৰবিদ্যা (Cartography): মানচিত্ৰ প্ৰস্তুত কৰা আৰু মানচিত্ৰৰ জৰিয়তে ভৌগোলিক তথ্য উপস্থাপন কৰাৰ কলা আৰু বিজ্ঞান।
2. দূৰ সংবেদন (Remote Sensing): উপগ্ৰহ বা বিমানৰ পৰা আহৰণ কৰা তথ্যৰ সহায়ত পৃথিৱীৰ উপৰিভাগৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য আৰু পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়ন।
3. প্ৰয়োগিক ভূগোল (Applied Geography): বাস্তৱ জীৱনৰ বিভিন্ন সমস্যা সমাধান আৰু পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰাত ভৌগোলিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ।
4. ঐতিহাসিক ভূগোল (Historical Geography): অতীতৰ বিভিন্ন সময়ত কোনো অঞ্চলৰ ভৌগোলিক পৰিৱেশ আৰু মানৱ কাৰ্যকলাপৰ পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়ন।
5. পৰিমাণগত পদ্ধতি (Quantitative Methods): গাণিতিক আৰু পৰিসংখ্যাগত পদ্ধতিৰ সহায়ত ভৌগোলিক তথ্য বিশ্লেষণ কৰা পদ্ধতি।
6. ভূগোলৰ ইতিহাস (History of Geography): ভূগোল বিষয়ৰ উৎপত্তি, বিকাশ, চিন্তাধাৰা আৰু বিভিন্ন ভূগোলবিদৰ অৱদানৰ অধ্যয়ন।
7. ভূগোল শিক্ষা (Geographic Education): ভূগোল বিষয়ৰ শিক্ষণ, শিক্ষণ-পদ্ধতি আৰু শিক্ষাৰ বিকাশৰ অধ্যয়ন।
8. ভৌগোলিক তথ্য ব্যৱস্থা (Geographic Information Systems—GIS): ভৌগোলিক তথ্য সংগ্ৰহ, সংৰক্ষণ, বিশ্লেষণ আৰু মানচিত্ৰৰ ৰূপত উপস্থাপন কৰা কম্পিউটাৰভিত্তিক ব্যৱস্থা।